

Nagy Benedek esete Szenci Molnár Alberttel*

A nyugat-dunántúli evangélikusok a 17. század elejére már határozottan kinyilvánították a saját különállásukat mind a katolikusokkal, mind a kálvinistákkal szemben. A kezdetben egységes dunántúli protestáns egyházkerület az 1576-os Hegyfalun megtartott zsinaton alakult meg, ahol főként a Batthyányak és a Nádasdyak támogatásával létrejött az egyházkerület, amelynek alapja az *Ágostai hitvallás* lett. Első püspöke Szegedi Máté sárvári prédikátor volt, aki főként a lutheránus eszméket képviselte. Utána következett a kálvini tanokat valló Beythe István, akinek a püspöksége alatt váltak egyre élesebbé a hitviták, ami végül az 1591-es csepregi zsinaton való szakadáshoz vezetett. A lutheri elveket követő evangélikus irányzat végül az 1610-es zsolnai zsinaton vált a Magyar Királyság területén (tíz északnyugat-magyarországi vármegye) egységes egyházszervezetűvé, létrehozván három püspökséget és megalkotván az egyház első törvényeit.

A két nagy nyugat-dunántúli főúri család közül a Batthyányak inkább a kálvini irányzatot követték, legalábbis Boldizsár (1542–1590) és fia, II. Ferenc (1573–1625) idejében, vagyis éppen az általunk vizsgált időszakban. Batthyány Boldizsár udvari prédikátora volt Beythe István. Batthyány Ferenc fia volt Batthyány Ádám (1610–1659), aki majd Pázmány hatására katolizál 1629-ben.¹ A család legfőbb székhelye ebben az időben Nemetújvár volt. A Nádasdyak viszont inkább a lutheránus irányzat felé hajlottak. Az általunk vizsgált időszakban a család feje Nádasdy Pál (1597–1633) volt, a család legfőbb székhelye Sárvár és Csepreg. Az ő apja, Nádasdy II. Ferenc (1555–1604) hívta össze a fent említett csepregi kollokviumot, sárvári udvari prédikátora Magyar István volt. Nádasdy Pál a nyugat-dunántúli evangélikusok egyik legfőbb támogatója volt, Csepregen kibővítette a Nádasdy-kastélyt, támogatta Zvonarits Mihály vejének, Lethenyei Istvánnak a külföldi iskoláztatását, aki Zvonarits Imre halála után lett Csepregen prédikátor. Farkas Imre sopronkeresztúri nyomdáját áttelepíttette Csepregre, itt nyomtatta ki fiainak írott evangélikus imádságoskönyvét 1631-ben (RMNy 1494). Pázmány ugyanúgy a tizenhét éves fiatalembernek ajánlja 1614-ben a csepregi hitvitabokorban saját munkáját (*Csepregi mesterség*), mint Zvonarits Imre a Haffenreffer-fordítását. Nádasdy Pál fia, Nádasdy III. Ferenc 1643. november 25-én Csepregen áttért a katolikus vallásra.

A sárvári székhelyen túl a Nádasdyak – eminensen Pál – nagy gondot fordítottak a környező lutheránus központok fejlesztésére is. Így Csepreg és Kőszeg városa is

* A tanulmány az NKFIH/OTKA K137815 sz. pályázat támogatásával készült.

¹ A család vallási hovatartozásáról lásd KOLTAI András összefoglalóját, *Batthyány Ádám és könyvtára*, Budapest–Szeged, OSZK – Scriptum, 2002, 5–8, 16–20, 24–29.

jelentős figyelmet élvezett. Csepreg mezővárosa a nyugat-dunántúli korabeli evangélikusok egyik szellemi központja volt, a zsinatokat rendszeresen ide hívták össze. Csepregen működött prédikátorként Zvonarits Imre a 17. század elején, aki majd 1621. január elején leli halálát a templom karzatán, diákjaival együtt. A csepregi mészárlás oka az volt, hogy a városka főura, Nádasdy Pál kegyvesztetté vált, mivel Bethlen Gábor oldalára állt, ezért II. Ferdinánd Collalto tábornokot küldte seregeivel a város ellen. A harmincéves háború magyarországi eseményeinek legsúlyosabb öldöklése volt ez, ugyanis a város nagyjából 1800 főnyi lakosságából 1223 főt gyilkoltak meg (ebben a számban nincsenek benne a tűzhalált halt emberek, csak azok, akiknek a holttestét meg lehetett számolni). A felsővárosi Szent Miklós-templomba menekült a polgárok jó része, s az ide betörő katonák mindenkit lemészároltak, itt halt meg Zvonarits Imre.² Az ő halála és a dúlás után Nádasdy Pál betelepítéssel próbálta meg a várost feléleszteni. Zvonarits Imre halála után lett itt prédikátor Lethenyi István, Imre testvérének, Zvonarits Mihálynak a veje.³ Majd 1643-ban éppen a csepregi Szent Miklós-templomban jelenti be Nádasdy Pál fia, Ferenc, hogy áttér a katolikus hitre. Payr Sándor szerint a „hitehagyott Nádasdy”-t utólérte a végzet, a Wesselényi-féle összeesküvés részeseként a bécsi vérpadon halt meg, összes javait elveszítvén.⁴

Kőszeg városa a közelben a másik lutheránus szellemi központ. A magyar és német nyelvű evangélikus gyülekezet nyelvi elkülönülése a 16. század második felében következhetett be, 1572-től a hívek külön magyar és német lelkészt, illetve tanítót választhattak. Az 16. század közepétől az első néhány évtizedben még együtt tartották istentiszteleteiket a Szent Jakab-templomban, majd 1615–1618 között a magyar gyülekezetnek emeltek egy új templomot. Ez a Jurisics Miklós téren (a Szent Jakab-templom mellett) ma is álló Szent Imre-templom. Az evangélikus iskola is jelentős, ennek volt a magyar oktatója Sármelléki Nagy Benedek. Életéről nem sok adatunk van, a források valószínűleg két különböző Nagy Benedeket mosnak össze egy személyé. Ugyanis Szinnyei lexikonában⁵ tályai (Zemplén megye) születésűnek írja Nagy Benedeket, aki 1589-től volt a wittenbergi egyetemen, tehát 1569 körül született. Aztán az 1600-as évektől kezdődően már Kőszegre teszi a működését Szinnyei, az ismert adatokat sorolja (Zvonaritscsal való együttműködés, Pázmánnyal vita stb.). Ez a teória azért sem lehet helyes, mivel ebben az esetben Nagy Benedek idősebb vagy nagyjából egyidős lenne Pázmánnyal, akiről Nagy Benedek a vitáirában mint öreg emberről beszél (Pázmány 45 éves volt ekkor), Pázmány pedig leckéztető hangon (mintha egy rossz diákhoz beszélne), sóczé (socius = segédtanító) kölyöknek hívja. Tehát ez a kelet-magyarországi egy másik, kicsit idősebb Nagy Benedek

² Csepreg pusztulásáról legújabbán lásd SÁGI Ferenc, *Csepreg feldúlása 1621-ben*, Vasi Szemle, 2023/3, 302–327.

³ CSEPREGI Zoltán, *Evangélikus lelkészek Magyarországon (ELEM)*, II/1, Budapest, Reciti, 2020, 512.

⁴ PAYR Sándor, *Az evangélikus Csepreg pusztulása*, Protestáns Szemle, 1898, 209–227.

⁵ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, IX, Budapest, Hornyánszky Viktor könyvkereskedése, 1903, 538–539.

lehetett. A wittenbergi egyetemre beiratkozott 1589. május 14-én egy „Benedictus Nagi Thalliai Ungarus”, vagyis Nagytállyai Benedek, esetleg Tállyai Nagy Benedek.

Ezzel szemben Zoványi a lexikonában óvatosabban fogalmazza meg az adatokat. Ő Nádasdot nevezi meg születési helyként, viszont a születési és halálozási dátumok helyén kérdőjelek vannak.⁶ Zoványi szerint 1603. május 25-től tanult Wittenbergben egy évig, majd hazatérve 1604-től Fertőszentmiklóson, 1605-től pedig Kőszegen lett rektor. Majd ő is felsorolja a Nagy Benedek által írt ismert műveket (ez néhány üdvözlővers, egy gúnyvers, egy hosszabb egyházi ének és a Pázmányhoz szóló vitairatok). A nádasdi születési helyet igazán semmilyen adat nem támasztja alá. Nádasd egy Körmen-d melletti vasi falu, akár születhetett is itt Nagy Benedek, bár az ember óhatatlanul fölteszi a kérdést, akkor miért Sármelléki az előneve. Sármellék nevű falu van Zala megyében, Hévíz mellett, ez sem esik messze a működési területétől. Feltehetően ő is Sárváron (ahol a századfordulón Magyar István volt Nádasdy II. Ferenc udvari papja) vagy Csepregen tanult, így kerülhetett kapcsolatba a Nádasdy családdal. A nádasdi születési hely feltehetően a wittenbergi egyetem anyakönyvéből származik, amelyben 1603. május 25-ei beiratkozással található egy „Benedictus Nagy Nadastinus” megjelölésű diák. Szabó András Nádasdi Nagy Benedekként azonosítja, aki Abaújnádasdon született talán, és a Tiszántúlon végezte alsóbb iskoláit, ide is tért vissza az egyetemről, Tasnádon lett lelkész.⁷ Payr Sándor egy tanulmányában egészen érdekes megfigyelésre jut, szerinte ennél a diáknál Sármelléki Nagy Benedekről van szó, a „Nadastinus” név pedig annyit jelent, hogy „Nádasdy alumnusa”.⁸ Ez a jól hangzó és amúgy akár lehetséges megoldás ott sántít csak, hogy az egyetemi anyakönyvben a többi esetben a diákok előnevei a születési vagy származási helyet jelölik. Nádasdy Pál valóban támogatott wittenbergi egyetemi tanulmányokat folytató diákokat, ilyen volt például Lethenyei István, aki 1609. november 22-én iratkozott be. Nála egyébként nincs megadva származási hely, mindössze annyi szerepel az anyakönyvben, hogy „Stephanus Lethenicinus Hung.”. Tehát a szerintem legvalószínűbb feltételezés az, hogy Sármelléki Nagy Benedek nem járt Wittenbergbe egyetemre, pedig életkorilag megfelelt volna a századfordulós időszaknak, mivel 1580 körül születhetett. Abból, hogy Sármelléki Nagy Benedek mindig tanított, arra lehet következtetni, hogy nem avatták lelkésszé, mint a Wittenberget járt diákok zömét, vagyis nagy valószínűséggel domidoctus maradt. 1604-től valóban Fertőszentmiklóson, majd egy évvel később, 1605-től már Kőszegen. Halála időpontja sem volt ismert eddig, noha a kőszegi levéltárban megvan az ő és a felesége végrendelete is. Mindketten 1617-ben készítették el a végrendeleteiket, Nagy Benedekét 1619-ben vették jegyzőkönyvbe, tehát akkor törték fel a halála miatt.⁹

⁶ ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, Budapest, Magyarországi Református Egyház, 1977³, 421.

⁷ SZABÓ András, *Coetus Ungaricus: A wittenbergi magyar diáktársaság 1555–1613*, Budapest, Balassi, 2017, 202.

⁸ PAYR Sándor, *Sármelléki Nagy Benedek, mint énekíró*, *Theologiai Szemle*, 1933–34, 72–74, itt 72.

⁹ Itt is megköszönöm Söptei Imre kőszegi főlevéltáros szíves segítségét.

A hazatérő Szenci Molnár Albertnek ebbe az erőteljesen lutheránus hatás alatt álló nyugat-dunántúli közegbe kellett volna beilleszkednie. Szenci Molnár Albert első hazai letelepedési kísérletét Kovács József László járta körül talán a legalapossabban, csaknem ötven évvel ezelőtti tanulmányában.¹⁰ Szenci Molnár Albert naplójából kiderül, hogy – Batthyány Ferenc hívására – 1613 áprilisában érkezett haza, egészen pontosan 24-én, Sopron felől, Csepregre, majd Köveskútra. Másnap utazott tovább Rohoncra, majd Szalónakra,¹¹ amely települések itteni tartózkodásának fő helyszínei voltak. Az első félévet Szalónakon töltötte, majd december 2-án költözött át Rohoncra.¹² A napló meglehetősen szűkszavú, szinte csak települések felsorolásából álló bejegyzéseit olvasva láthatjuk, hogy milyen folyamatos mozgásban voltak a prédikátorok. Szenci Molnár Pathai Istvánnal együtt volt ebben az időben Batthyány udvari papja a kálvinisták erősítésére, hiszen Pathai alig egy évvel korábban, 1612-ben került Rohoncra, majd még ennek az évnek a nyarán püspökké választotta a dunántúli egyházkerület. Együtt utaztak 1613 májusában a körmendi zsinatra, majd nyáron Felső-Magyarországra. Aztán Molnár elutazott az Alföldre, visszatért, majd megint északra ment, szinte az egész őszt a Felföldön töltötte, novemberben tért vissza Szalónakra (amikor a naplóbejegyzés szerint a majdnem másfél éves Jánoska fiának kinőtt a két alsó foga), majd decemberben átköltözött Rohoncra, mivel Pathai István Veszprémbe került. Az 1614-es év januárjának elejét Németújváron töltötte a könyvtár rendezésével, majd visszatért Rohoncra. A napló bejegyzései az év első feléből meglehetősen ritkák, június 10-én ismét az Alföld felé indult, de nem jutott el odáig. Sopronkeresztúron a könyvnyomtató Farkas Imrénél szállt meg, majd ismét észak felé ment tovább, minden nap másik városkába érkezett. Június 26-án keresték meg a komáromi követek azzal a szándékkal, hogy kikérjék Batthyánytól, aki végül elengedte, így július közepén már át is költözött Komáromba, ahol július 21-én lelkészé avatták.¹³

Tehát láthatjuk, alig több mint egy évet töltött Nyugat-Magyarországon, ennek pedig az oka Kovács József László szerint az volt, hogy a helybéli lutheránusokkal feszült volt a viszony. Ez a földbirtokosok közötti vallási különbségek miatt is erősödött, nem pusztán a Nádasdyak és a Batthyányak közötti ellentétéről van szó, hanem a házastársak közöttiről is, ugyanis míg Batthyány Ferenc a reformátusokat támogatta, a felesége, Lobkowitz-Poppel Éva az evangélikusokat. (Legalábbis ebben az időben

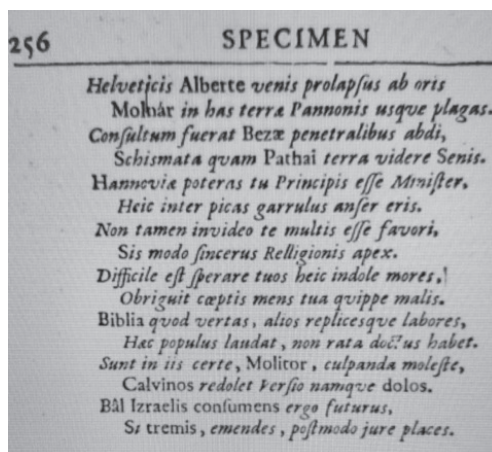
¹⁰ KOVÁCS József László, *Molnár Albert Magyarországon (Első letelepedési kísérlet: 1613–1615)*, Studia Litteraria, XIII, 1975, 11–21. Újabban P. VÁSÁRHELYI Judit és SZABÓ András is földolgozták ennek az időszaknak néhány aspektusát: P. VÁSÁRHELYI Judit, *Néhány gondolat Szenci Molnár Albert itthoni „bujdosásáról” (1613–1615) = Album amicorum: Tanulmányok Sipos Gábor születésének hetvenedik évfordulójára*, szerk. BOGDÁNDI Zsolt, DÁNÉ Veronka, LUPESCU MAKÓ Mária, Kolozsvár, EME, 2021, 627–636; SZABÓ András, *Szenci Molnár Albert a Dunántúlon* = PETRÓCZI Éva, SZABÓ András, *Szenci Molnár Albertről – két hangon: Születésének 450. évfordulójára*, Pápa, Dunántúli Református Egyházkerület, 2024, 23–30.

¹¹ *Szenci Molnár Albert naplója*, kiad. SZABÓ András, Budapest, Universitas, 2003, 88.

¹² *Uo.*, 90.

¹³ *Uo.*, 90–91.

még; a jövőbe nem lát senki, de tudjuk, hogy Pázmány neki ajánlotta 1631-ben a *Bizonyos okok* című művét, amelyben fiának, Batthyány Ádámnak az 1629. szeptemberi katolizálását magyarázza.) Kovács József László rámutatott arra, hogy Szenci Molnár magatartására mindig is jellemző volt az, hogy ha valahol kiéleződött a kálvinista–lutheránus ellentét, akkor onnét inkább távozott, még akkor is, ha az anyagi biztonságot kellett elhagynia.¹⁴ Márpedig ebben az időszakban a két felekezet között már parázsló, viharos viták zajlottak, legfőképpen az úrvacsoratan miatt, amelynek az egyik legélesebb hangú, sziporkázó vitairata ugyan majd’ két évtizeddel később, 1633-ban jelenik meg Lethenyi István tollából,¹⁵ ám ennek a műnek *Az keresztyen olvasohoz írot elől-jaro beszédében* összefoglalja, hogy kicsodák a kálvinisták, *Az Augustana Confessiórúl való Elöl járó beszédben* egyenesen Pázmánnyal együtt említi Szenci Molnárt.¹⁶ Ezzel csak arra hívnám fel a figyelmet, hogy Szenci Molnárt nem fogadták szívesen a lutheránusok, éppúgy támadások érték, mint a többi kálvinista prédikátort, például Pathai Istvánt. Sármelléki Nagy Benedek egy gúnyverset írt ellene, ezt a pasquillust a lutheránus Czvittinger Dávid 1711-es *Specimenje* őrizte meg, a Molnár Albertről szóló bejegyzés végén.¹⁷

1. kép

CZVITTINGER Dávid, *Specimen Hungariae literatae*, Frankfurt–Lipcse, Jobst Wilh. Kohles, 1711, 256.

¹⁴ KOVÁCS, 18.

¹⁵ LETHENYEI István, *Az Calvinistac magyar Harmoniaianac, az az: az Augustana es Helvetica Confessioc Articulusinac, Samarjai Janos, Calvinista Praedicator, es Syperintendens által lett öszve-hasonlétásánac meg-hamisétása*, Csepreg, Farkas Imre, 1633.

¹⁶ Uo., 10: „De Keresztyén Olvasó, ha jól gondolkodol erről az Harmoniáról, bizonyára illyent akár-ki is formálhat az szóknac öszve-hasonlétása felől, nem csac az *Augustana Confessionac Articulusibul*, hanem Pázmán Péter *Kalauzzábúl-is* avagy Molnar Albertnec Magyar *Lexikomjábúl-is*.” Samarjai János *Harmoniájával* vitatkozik.

¹⁷ CZVITTINGER Dávid, *Specimen Hungariae literatae*, Frankfurt–Lipcse, Jobst Wilh. Kohles, 1711, 255–256.

Érdekesség, hogy Sármelléki Nagy Benedek önállóan nem szerepel a lexikonban. Czvittinger szerint a tizenhat soros verszet szerzője „*Benedict. Sarmelliczki, Rector olim Scholae Gincianae in Hungaria*”, a címe pedig egy anagramma *Albertus Molnár Szemcziensis* nevéből: *Bal. Izraelis consumens, tremis*, vagyis Izraelt pusztító Bál remeg. Kovács József László kissé talán túlzóan érzelmi alapon értelmezte a szöveget, minden egyes szavát „primitív-provokatív” támadásnak olvasva.¹⁸ A pasquillus szövegében szóba kerül, hogy Szenci Molnár minek jött ide a helvét tájról, említi a Hanaui Biblia kiadását, valamint Pathai Istvánt is. Noha valóban támadó hangvételű irat, ám a vers zárlata egészen másképp is értelmezhető. Az utolsó két sorban megismétli a címadó anagrammát (*Bál Izraelis consumens ergo futurus, / Si tremis, emendes, postmodo jure places*), azonban ebben az értelemben a protestánsok közötti megengedőbb hangnem nem marad el. A verssorok végső jelentése az, hogy noha „Izraelnek pusztító Bálja lesz, tehát, ha (meg)remegsz, akkor kijavítod, és ezután joggal fogsz már tetszést aratni”. Tehát esélyt ad a visszatérésre, esélyt ad az ún. hibák kijavítására, amit például egy pápista vitapartner estében bizonyára nem tenne meg. A teljes vers fordítása:

Helvét tájadról érkezve te, Molnár
 Albert, eljöttél Pannoniába, ide.
 Bár megbújtál volna a mélyén Béza tanának,
 mint hogy a vén Pathai lássa hamis tanaid.
 Hannoviában te lehettél volna az úri miniszter,
 itt meg a szarkák közt csak fecsegő liba vagy.
 Mégsem irigylem tőled, hogy sok támogatást kapsz,
 Csak te a vallásnak légy komoly oszlopa majd.
 Ó, de nehéz jót és erkölcsöt várni tetőled,
 mert a te elmédet sok rút terv nyűgözi.
 Szentírást fordítasz, s tész mást is éppen eközben,
 Ezt a nép szereti, ám a tudós kiveti.
 Van bennük, Molnár, bőven kritikára megérett,
 Kálvini csúf cselnek bűze belengi, mit írsz.
 Izraelnek emésztő Baálja lesz majd,
 hogyha remegsz, kijavítsd, s tetszeni fog, amit írsz.¹⁹

¹⁸ A Kovács József László által közölt szövegben egy félreolvasás is található: a 7. sorban nála *invideo* helyett *inrideo* áll. (Kovács, 16.) Sajnos úgy tűnik, hogy Szabó András is Kovács József szövegét vette át az eredeti *Specimen*ben található helyett, mindez jól látszik az azonos félreolvasási hiba átvételéből, valamint a kis- és nagybetűk nem szövegű átírásából. Továbbá egy újabb hiba is olvasható nála, nyelvtanilag helytelennek ítéli a 9. sort, mivel a sorvégi s-t valamilyen oknál fogva leahagyja, holott az eredeti szövegben (de Kovács József közlésében is) szerepel. SZABÓ, *Szenci Molnár Albert a Dunántúlon*, 30.

¹⁹ A műfordítást Takács László készítette.

AJKAY ALINKA

habilitált egyetemi docens

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet

ajkay.alinka@btk.ppke.hu

Benedek Nagy and Albert Szenci Molnár: A Case of Religious Conflict

Abstract: By the early 17th century, the Lutherans of Western Transdanubia had firmly established their separation from both Catholics and Calvinists. Among the region's two great aristocratic families, the Batthyánys adhered to Calvinism, while the Nádasdys followed the Lutheran faith. Upon returning from his travels, Albert Szenci Molnár initially sought to integrate into this deeply divided religious landscape; one that, by the 1610s, was predominantly Lutheran. However, his efforts were hindered by the local Lutheran community, including Benedek Nagy of Sármellék, a schoolmaster in Kőszeg, who even composed a mocking pasquinade against him.

Keywords: Benedek Sármelléki Nagy, Albert Szenci Molnár, polemics, theology, reformation, Lutherans of Western Transdanubia, Catholic-Protestant controversy

Open Access: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)